

Barbro Nordlöf:
Rättshistoria för släktforskare

<u>Inledning</u>	Sid 1
<u>Offentlig rätt</u>	Sid 1
<u>Kyrkorätt</u>	Sid 2
<u>Familjerätt – Äktenskap</u>	Sid 2
<u>Familjerätt - Barn</u>	Sid 3
<u>Familjerätt - Arv</u>	Sid 4
<u>Fastighetsrätt</u>	Sid 5
<u>Handelsrätt</u>	Sid 5
<u>Socialrätt</u>	Sid 6
<u>Processrätt</u>	Sid 6
<u>Straffrätt</u>	Sid 7
<u>Utsökningsrätt - Diverse - Källor</u>	Sid 8
<u>Register - uppslagsord</u>	Sid 9

Rättshistoria
av
Barbro Nordlöf

Inledning

Alla släktforskare blir förr eller senare kolossalt allmänbildade. I deras bokhyllor trängs historiska och topografiska verk och de kan tolka både 1600-talssvenska och kyrkobokslatin. Men en vetenskap har blivit försummad i allt detta - nämligen juridiken. Och ändå är det lagbestämmelser som styr både vårt och förfädernas liv - och som står bakom släktforskningsmöjligheterna: **1686 års kyrkolag**, som bland annat innehåller detaljerade bestämmelser om kyrkobokföringen.

För att i någon mån täcka denna kunskapslucka har jag sammanställt nedanstående om lagbestämmelserna genom tiderna. Det är långt ifrån fullständigt, men tar upp huvudreglerna och de lagar som är av intresse för en släktforskare.

I de flesta historiska samlingsverk nämns även rättshistorien kortfattat. Såvitt jag vet finns det endast en bok som enbart behandlar rättshistoria, nämligen **Göran Ingers** bok **Svensk rättshistoria**.

Under den tid en släktforskare vanligen rör sig inom, det vill säga **1700-** och **1800-**talen, gäller **1734 års lag**. I princip gäller denna lag fortfarande, även om **99,9%** av paragraferna bytts ut mot modernare och många speciallagar tillkommit. Alltjämt inleddes domboken med **Fredrik I:s stadfästelseresolution** - och de urgamla **domarreglerna**. Den gamla **balkindelningen** gäller ännu, även här med tillägg och ändringar: **giftermåls-, ärvda-, jorda-, byggnads-, handels-, missgärnings-, straff-, utsöknings- och rättegångsbalk**. En **föräldrabalk** tillkom **1950**. Missgärningsbalken och straffbalken är idag samlade i en **brottsbalk** och giftermålsbalken är omdöpt till **äktenskapsbalk**.

Man bör också tänka på att **kyrkolagen** tidigare innehöll även "värdsliga" bestämmelser och att åtskilliga frågor, som numera endast går till domstol, skulle hänskjutas till kyrka och domkapitel, till exempel skilsmässor.

1734 års lag - som började gälla **1736** - gällde hela landet. De lagar som tidigare fanns, var olika för land och stad: **Magnus Erikssons landslag** och **Magnus Erikssons stadslag**, båda från **1350**, den förra ersatt **1442** av **Kristoffers landslag**. I dessa lagar ingick också kyrkliga lagar, som alltså **1686** ersattes av en kyrkolag. **1734 års lag** innehöll inte någon kyrkobalk.

Under åren har givetvis också olika speciallagar stadganden och kungörelser utfärdats. Under **1900-**talet har det tillkommit oerhört många sådana, till exempel alla sociala lagar och olika förvaltningsbestämmelser.

I Finland gällde sedan länge samma lagar som i Sverige. Lagarna översattes till finska kring **1600**. De under **1600-**talet erövrade områdena påtvingades svensk lag omgående - utom de tyska besittningarna. Under unionen med Norge försökte man samordna de svenska och norska lagarna, något som senare utvecklade sig till gemensamt nordiskt lagstiftningsarbete, framför allt på familjerättens område.

Offentlig rätt

När *nya tiden* började i Sverige på **1520-**talet, var den formella indelningen av landet i stort sett klar. Det fanns städer och socknar, församlingar och stift, häradar och län/ståthållarskap. **Gustav Eriksson <Vasa>** minskade som bekant kyrkans ekonomiska makt, men kyrkans inflytande förblev stort, särskilt på det lokala planet, där kyrkoherden nästan alltid var socknens främste - och oftast också den ende som studerat. Alla måste tillhöra lutherska kyrkan - andra trosbekännare - till exempel katoliker förföljdes. **Fullständig religionsfrihet** blev det inte förrän **1951**. Kyrkan lade sig i allt från dopet till begravningen. **Borgerlig vigsel**, till exempel, blev inte fullt giltig förrän **1908**. Fram till **1973** skulle präst medla vid skilsmässa.

Också **undervisningen** var från början en kyrklig angelägenhet. Alla **husförhörslängder** som finns är ju inte till för släktforskaren, utan för att kontrollera folket och dess kunskaper. Särskilt **läskunnigheten** kontrollerades, alla skulle kunna läsa bibeln och överhetens påbud. Vissa tider fick man **inte gifta sig** om man inte var läskunnig. Den högre undervisningen syftade till nära hundra procent till att utbilda präster.

Även efter det skolan införts **1842** var kyrkoherden medlem av skolrådet. Kristendom, **bibelkunskap** och **katekes** var de viktigaste ämnena. Skolavslutningen förlades till kyrkan, med mera. För **den högre undervisningen** var oftast någon präst eller rentav biskop så kallad **eforus**, det vill säga tillsynsman.

Även **socialvården** tillhörde kyrkan. **Fattighuset** lades gärna bredvid kyrka och kyrkogård. En högst otillräcklig hjälp lämnades när behovet var omöjligt att avhjälpa på annat sätt. Mer fasta lagregleringar kom först på **1800-**talet. De bidrag som försäkringskassan nu förmedlar hör **1900-**talet till: ytterst blygsam **folkpension 1912**, **allmänna barnbidrag 1947**, **sjukförsäkring 1951** och **ATP 1961** och så vidare.

Den svenska **sockensjälvstyrelsen** är en gammal företeelse. Ledare för denna styrelse, **sockenstämman**, var kyrkoherden och särskilt utvalda förtroendemän - **sexmännen**. På sockenstämman beslöts om sockens angelägenheter, om kyrka och prästgård, om anställande av sockenhantverkare om fattigvård och undervisning samt vissa brottmål. Man behandlade också socknens eller snarare kyrkans "budget". Sexmännen valdes av sockenstämman. Där valdes också **kyrkvårdarna**.

1862 kom **moderna kommunallagar** som helt skilde på den kyrkliga och den borgerliga kommunen.

Kyrkostämman behandlade kyrkliga frågor och **sockenstämman** kommunens. **Skolan** fördes till kyrkans område och **fattigvården** till kommunens.

De gamla socknarna var oftast små både till ytan och befolkningsmässigt. Genom "flykten från landsbygden" blev befolkningstalen ännu mindre. Många kommuner kunde inte klara de moderna kraven på service, varför det blev nödvändigt med beslut om **storkommuner**. Detta uppskattades inte överallt och staten fick här gå in med tvång på **1950-** och **1970-**talen. Genom detta minskade antalet socknar - eller kommuner som det

numera heter - från cirka 2 300 till numera 284. Den gamla kyrkliga församlingsindelningen kvarstår dock ännu, med cirka 2 500 församlingar.

I äldsta tider vilade **skattetrycket** i första hand på **jordägarna**. Av **jordböckerna** framgår vad varje hemman skulle betala i skatt. Även **bergsmännen** fick betala skatt på sina inkomster från bergsbruket.

Specialsatser infördes av och till för särskilda ändamål - till exempel **brudskatt** vid kungligt bröllop. Och alla har vi väl hört talas om de båda *Älvsborgs lösen*, **1571** och **1613**. Dagens **arbetsgivaravgift** kan sägas ha haft en viss motsvarighet i en skatt på anställda **1577**. **Överflödssatser** på lyxvaror förekom också. **Självdeklaration** infördes **1907**, men hade faktiskt funnits även ett par år i början av **1700-talet**.

Mycket skatt erlades *in natura*. Smör har varit en stor skattepersedel. Så har vi **prästlönerna** som betalades med **tionde** och försvarsutgifterna som betalades genom **indelningsverket**. Socknen indelades i **rotar** och varje rote underhöll en **soldat** eller **båtsman**. Även här var det bönderna som beskattades.

Beträffande **statsskicket** skall här endast nämnas, vad väl alla vet, att **riksdagen** ursprungligen bestod av ombud från **de fyra stånden**, en urgammal företeelse. **1864** ändrades detta till en **tvåkammarriksdag** och **1971** till en **enkammarriksdag**.

Det som närmast motsvarar det som nu kallas **grundlag**ar ingick förr i särskild **konungabalk**, sedan i olika förordningar. **Tryckfrihetsförordning** till exempel har funnits sedan **1766**, men av och till har inskränkningar gjorts i den - alla har väl hört talas om hur **Aftonbladet** på **1830-talet** måste kalla sig "det första", "det adertonde", "det tjugosjätte" och så vidare allteftersom tidningen indrogs. Att det länge funnits bestämmelser om att **allmänna handlingar** är offentliga bör en släktforskare vara tacksam för. Den **sekretesslag** som nu ibland hindrar släktforskaren är ganska ny - från **1980**. Även tidigare har det funnits sekretessbestämmelser, men inte så utförliga.

Kyrkorätt

Medeltidslagarna hade särskilda **kyrkobalkar**, som reglerade tillsättande av präst, byggnad och underhåll av kyrka med mera. Efter **reformationen** kom en **kyrkoförordning 1571** och sedan **kyrkolagen 1686** (i kraft **1688**), som gällt in i våra dagar.

Det är denna kyrkolag som givit svenskarna så stora **släktforskningsmöjligheter**. Här uppräknas all de **förrättningar** som prästen skulle utföra och alla de **kyrkböcker** som han skulle föra in förrättningarna i. Även annat stod i kyrkolagen - till exempel hur **psalmerna** skulle sjungas i kyrkan, "varken för hastigt eller för långsamt".

Brudföljen fick inte föra otidigt buller vid kyrkan. **Gravar** i kyrkan skulle vara 3 alnar djupa (cirka 1,75 meter).

Giftermål med personer av annan trosbekännelse skulle avrådas. Barn till **katoliker** till exempel, skulle döpas av svensk präst med svenska ceremonier. Barn till **ogift moder** skulle döpas även om fadern var okänd.

Genom det så kallade **toleransedikten 1781** slutade man upp med av att avråda äktenskap med andra kristna trosbekännare. **Judar** fick dock endast gifta sig med varandra. **1873** blev det möjligt med alla sorts "**blandäktenskap**", genom att viss möjlighet till **borgerlig vigsel** infördes.

Enligt det **1726** införda **konventikelplakatet** var alla religiösa sammankomster utanför svenska kyrkans gudstjänstordning förbjudna. Plakatet, som gällde till **1858** slog hårt mot katolikerna. Svenskar som konverterade kunde landsförvisas.

Andra "placat" hade utfärdats tidigare, till exempel ett **1667**, i vilket **kättersk litteratur** förbjöds.

Man var i princip skyldig att gå i kyrkan på sön- och helgdagar. Utevaro noterades och kunde tas upp på tinget och ge böter. Att ha varit i annan kyrka än hemssocknens sågs inte heller med blida ögon. Viss möjlighet att **utträda ur svenska kyrkan** infördes på **1800-talet**, men man måste då inträda i annat samfund och ange vilket. Bestämmelserna mjukades upp undan för undan och sedan **1951** föreligger **full religionsfrihet**.

Familjerätt - äktenskap

Familjerätt är ett stort ämne och måste delas på flera kapitel. Först kommer då bestämmelserna om **trolovning** och **äktenskap**.

Länge var trolovningen lika bindande som äktenskap och först genom **1734 års lag** blev **kyrkliq vigsel** **obligatorisk**. Barn som fötts efter trolovning hade bättre ställning än helt utomäktenskapliga barn.

Lysningsförfarandet, det vill säga att parternas **önskan om vigsel** skulle tillkännages i kyrkan för att eventuella hinder mot äktenskapet skulle kunna hinna anföras, infördes på medeltiden och kvarstod till **1969**. I de medeltida lagarna fanns inga direkt angivna åldergränser för giftermål och man kunde gifta sig mycket ung.

Heliga Birgitta var som bekant bara **tretton år** vid sitt giftermål. Denna möjlighet att gifta sig ung kvarstod ända till **1734**, då det bestämdes att mannen skulle vara **21** och kvinnan **15**. Ganska snart ändrades dock åldern för män till **18**. Kvinnans ålder ändrades först mot slutet av **1800-talet** till **17** och **1915** till **18**. Dispens har alltid kunnat sökas.

Andra äktenskapshinder var nära släktskap. Länge räknades nära släktskap ända till fjärde och femte led, men **1680** beslöts att gå bara till andra led (kusiner). Dispens kunde sökas hos kunglig majestät. Förbudet mot **äktenskap mellan kusiner** upphävdes **1845**.

Ett äktenskapshinder var den så kallade **sorgetiden**. Änkling borde inte gifta om sig förrän efter ett halvår och änka borde vänta ett helt år. I kvinnans fall rörde det sig förstas om att kunna klara ut faderskapet till eventuellt barn. Av detta skäl kvarstod bestämmelsen om väntetid för kvinna in på **1900-talet**.

Dessutom skulle änking/änka "**avvittra**" barnen, en term som ofta återfinns i vigselböckerna. **Barnens arv** skulle utskiftas från boet, så att deras fars- eller morsarv var skyddat och inte kunde förstöras av **styvföräldern**. Denna bestämmelse kvarstod till **1915**.

Personer som begått **äktenskapsbrott** - *hor* - fick inte gifta om sig med varandra, om de lyckades få skilsmässa i sina tidigare förhållanden. **Kunglig majestät** kunde ge dispens, till exempel om den oskyldige maken var död. Bestämmelsen upphävdes **1915**.

Möjlighet till **borgerlig vigsel** infördes under slutet av **1800-talet** och **1908** jämställdes borgerlig och kyrklig vigsel.

Genom vigseln blev mannen hustruns **förmyndare**, han fick ansvaret för hennes eventuella förmögenhet och inkomster. Han blev ensam förmyndare för barnen. Hustrun, å sin sida, hade rätt till **morgongåva** och **giftorätt**. Hustrus giftorätt var på landet en tredjedel och i staden hälften av boet. Mannens giftorätt var då förstås två tredjedelar respektive hälften.

1915 infördes nya lagar om äktenskaps ingående och upplösning och dessa bestämmelser infördes tämligen oförändrade i **1920** års giftermålsbalk. Dessa lagar var mycket moderna. De gjorde makarna likställda och mannen var inte längre hustruns förmyndare. Morgongåvan avskaffades. Giftorätten kvarstod och utgick alltid med hälften av boet.

Skilsmässor var inte möjliga under den **katolska tiden**, eftersom äktenskapet ansågs vara ett **heligt sakrament** och alltså oupplösligt. Möjligen kunde man få flytta isär.

Efter **reformationen** tilläts skilsmässa i två fall - vid horsbrott och övergivande. Det var dock inte bara att begära skilsmässa, utan man måste genomgå en lång och påfrestande procedur. Försök till **förlikning** skulle göras, sedan skulle makarna varnas och sedan skulle de flytta isär på ett år.

Skilsmäsofrågor behandlades tidigast av **domkapitlen** och först genom **1734 års lag** blev **världslig domstol** inblandad.

1810 kom en **ny förordning** om skilsmässa. Det blev något enklare att skiljas, med det omständliga förfarandet med varning med mera kvarstod. **1915-1920** luckrades bestämmelserna ytterligare. Så kallad **snabbskilsmässa** kunde erhållas i vissa fall - till exempel vid horsbrott, eller om ena maken gjort sig skyldig till grov misshandel. I övriga fall krävdes ett **hemskillnadsår**, då makarna måste bo isär. **Medling hos präst** eller **borgerlig medlare** var obligatorisk. **1979** ändrades lagen radikalt. Anledning till skilsmässa behöver nu inte anges. Snabbskilsmässa kan inte alltid erhållas - utan så kallad betänketid på minst ett halvår måste genomgåas i alla de fall då barn finns. Medlingen har tagits bort - möjlighet till frivillig medling finns.

Ett problem som i huvudsak förekom under **krigstid**, var **tvegifte**. Givetvis skulle man kunna visa att förre maken var död innan man fick gå i nytt gifte - men om mannen satt fången i Ryssland var detta inte så lätt. I domböckerna återfinns inte sällan ärenden rörande tvegifte - plötsligt har förre maken kommit hem. Äktenskap nummer två blev då förstås ogiltigt - med konsekvenser framför allt för barnen. Det förekom dock att man försökte ordna upp saken på annat sätt.

Även **andra tvegiftesproblem** kunde uppkomma. Eftersom trolovning jämställdes med vigsel, måste en trolovning hävas innan vigsel med annan kunde ske.

Som framgått ovan, har äktenskapsbestämmelserna radikalt ändrats två gånger i vårt århundrade, dels genom lagar **1915-1920** och dels genom flera ändringar på **1970-talet**, vilka sedan sammanförts med ytterligare ändringar till äktenskapsbalken, som trädde i kraft **1988**. Samtidigt infördes en lag med bestämmelser för **sammanboende**, ett område som dittills varit helt oreglerat.

Familjerätt - barn

Alla släktforskare har sett särbeteckningarna i dopböckerna för de barn som fötts av **ogift kvinna**. Detta kallades förr **oäkta barn**. Vissa socknar kan till och med ha särskilda dopböcker för dessa barn.

Barnets status var i forna tider oerhört viktigt. Oäkta barn hade inte samma möjligheter som andra barn - de levde under mycket dåliga sociala och ekonomiska förhållanden, **barnadödligheten** var extra hög bland dem, vissa yrken var stängda för dem, bland annat fick de inte bli medlemmar i skrå och giftermålspartner hade de svårt att hitta. Oäkta flickor hamnade lätt i samma situation som modern.

Anledningen till denna kärva särbehandling berodde som så mycket annat på kyrkans inflytande.

Äktenskapsbrott var brott mot **tio Guds bud** och skulle straffas och även det oskyldiga barnet fick lida, androm till varnagel.

Nästan alltid var det endast mor och barn som drabbades. **Faderskapet** efterfrågades sällan. Kvinnan drogs i allmänhet inför tinget för "**lägersmål**" och i det sammanhanget kunde mannens namn komma fram. Straffet blev böter.

Man måste dock skilja på "**lösa förbindelser**" och sådana som ledde till äktenskap. Faderskapet kunde då erkännas i samband med vigsel. Efter vigseln räknades barnet som äkta. Fadern kunde också ställa upp genom att vara med då modern **kyrktogs**. Detta innebar ett erkännande och sågs också som trolovning. Oäkta barn som fötts av trolovade har alltid haft en mycket bättre ställning, beroende bland annat på att trolovning tidigare i princip var jämställd med vigsel. Barn som kommit till genom **våldtäkt** räknades också som äkta.

Underhållsbidrag existerade knappast. Möjligen kunde barnet få "nödtorftig föda och uppfostran". För att kunna försörja sig måste modern kanske **lämna bort barnet**. Till de ekonomiska svårigheterna kom att det också var en stor skam att få barn som ogift. Alltför ofta såg modern ingen annan utväg än **att döda barnet** - vilket om det upptäcktes ledde till döden även för modern. **Dödsstraff** för barnamord avskaffades på **1800-talet**.

Många barn blev **fosterbarn**. De som lämnades på **Allmänna barnhuset** i Stockholm (inrättat **1638**) hade det något bättre än de som **utackorderades** genom fattigvården, även om barnadödligheten fortfarande var hög på båda hållen.

En och annan kanske tog ett barn som "eget", men lagliga möjligheter till vad vi kallar **adoption** infördes först **1918**.

1866 fick **oäkta barn** en viss **arvsrätt** efter sin mor, **1905** full arvsrätt efter modern och modernefränder - men först **1970** full arvsrätt efter fader och fadernefränder. **1918** infördes de lagar om **fastställande av faderskap** och underhåll som i princip ännu gäller - fast i modernare form.

Myndighetsåldern har varierat genom seklerna. Ursprungligen var den **15 år**, men höjdes **1712** till **21 år**, en åldergräns som sedan stått sig fram till **1969**, då den sänktes till **20 år** och ytterligare till **18 år 1974**.

Förmyndare för barn i äktenskap var mannen ensam, vilket faktiskt gällde ända fram till **1950**. **Änka** hade viss bestämmanderätt, men skulle ta råd av "närmaste fadernefrände". För föräldralösa barn tillsattes också närmaste fadernefrände som förmyndare.

Kvinnor kunde inte bli myndiga och hade ingen egen talerätt. Antingen fader, broder, make eller annan släkting var förmyndare. Änka hade dock möjlighet att "råda sig och gods sitt själv". Under 1800-talet emanciperades kvinnan, men endast den ogifta. Hon fick **1858** möjlighet **att begära** bli myndig då hon fyllt **25 år**. Från **1863** blev alla ogifta kvinnor myndiga vid **25 år** och **1884** blev det full likställighet med mannen, det vill säga automatisk myndighet vid **21 år**. Giftnor stod under mannens förmynderskap tills den nya giftermålsbalken infördes **1920**.

Till förmyndare för **föräldralösa barn** utsågs som nämnts alltid en släkting. Man fick inte undandra sig att bli förmyndare, laga ursäkt var i stort bara sjukdom eller hög ålder, över **60 år**.

I alla tider har det funnits möjlighet att sätta personer under **förmyndare**, till exempel "vanvettiga eller slösare" som **1734 års lag** säger. Förmyndarens plikter har noggrant specificerats i lagen. Detta har först helt nyligen - **1989** - upphört och den som behöver hjälp får numera **god man**, inte förmyndare.

I sammanhanget bör nämnas den möjlighet som tidigare fanns att döma någon - förutom till straff - till förlust av medborgerligt förtroende, vilket alltså innebar en sorts tillfällig omyndighet. Man fick inte rösta, inte vara vittne, inte sköta affärer.

Familjerätt - arv

Att hitta ett **arvsmål** eller ett **testamente** i domböckerna är alltid mycket givande för släktforskaren. För att inte tala om **bouppteckningar**.

Arvsmålen är fler än man tror, även annars stillsamma anor blir som förbytta när arv skall skiftas. Man åberopar "svarandens morfars syster" eller andra avlägsna släktingar för att bevisa sin rätt. Allt till glädje för släktforskaren, som kan få hela antavlor serverade.

På **medeltiden** hade de olika **landskapslagarna** olika bestämmelser om arvsrätt. En huvudregel var dock att son ärvde dubbelt mot dotter. Detta var enligt landslag, enligt **stadslag** likställdes son och dotter. Det fanns möjligheter till testamente, men **arvejord** kunde man inte göra vad som helst med.

Arvet kunde gå till mycket avlägsna släktingar om **bröstarvingar** inte fanns.

De gamla arvsbestämmelserna överfördes tämligen oförändrade till **1734 års lag**. Skillnaden mellan land och stad kvarstod. **Arv efter präst** fördelades enligt stadslag - det vill säga son och dotter ärvde lika.

Lika arvsrätt för män och kvinnor infördes **1845**. **1920** infördes viss arvsrätt för make om bröstarvingar inte fanns. Att make skulle ha ut sin giftorätt och hustru dessutom sin morgongåva innan boet skiftades mellan arvingarna, hade då gällt i vart fall sedan **1734**.

I samband med införande av **äktenskapsbalken 1988** ändrades arvsreglerna till förmån för efterlevande make. Gemensamma barn får inte ut sitt arv förrän båda makarna dött.

Genom de ändringar i arvsbestämmelserna som trädde i kraft **1929** minskades kretsen av arvingar - kusiner kunde inte längre ärva. Samtidigt tillskapades **allmänna arvsfonden**, som får arvet efter person som saknar arvsberättigade släktingar och inte har gjort något testamente.

Ny ärvdabalk infördes **1958** och den sammanfattade tidigare bestämmelser, men kom inte med något radikalt nytt.

1686 kom en **testamentsstadga**. I denna behölls bestämmelsen att man inte fick testamentera bort **arvejord**. En möjlighet fanns dock att få ge högst en **tiondedel** till kyrkan eller andra fromma stiftelser. Endast myndiga personer kunde göra testamente, och de skulle vara "av sunt och fullt förstånd". Kvinnor kunde testamentariskt förfoga över sin giftorättsandel - och sin eventuella enskilda egendom.

1857 avskaffades reglerna om att arvejord inte fick testamenteras bort. Man kunde då testamentera all sin egendom - men samtidigt infördes bestämmelser om **laglott**, det vill säga att bröstarvingar inte kunde göras helt arvlösa.

Genom stadgan **1686** infördes möjligheten att instifta **fidiekommis**. Efter **1930** kan nya fidiekommis inte instiftas och de avskaffades helt **1963**, det vill säga de skall avvecklas när den dåvarande innehavaren avlidit. Möjligheter finns att ombilda fidiekommisen till **aktiebolag**.

Bestämmelser om **bouppteckning** infördes genom **1734 års lag**. I princip skulle alla dödsbon upptecknas inom tre månader efter dödsfallet. Därefter skulle uppteckningen lämnas till rätten vid nästa ting. Detta fungerade inte överallt och alltid. Särskilt bouppteckningar som inte visade behållning var ointressanta ur skattesynpunkt och har inte alltid bevarats. Numera betalas arvsskatt, men tidigare uttogs en avgift med **en åttiondedels procent** av bouppteckningens behållning. Avgiften skulle gå till **socknens fattigkassa**.

Bakarv är en vanlig term - bland annat i bouppteckningar. Härmed avses arv som går från barn till föräldrar. Även här hade mansidan **fördel** fader tog dubbelt mot moder. Oäkta barn hade inte själva arvsrätt efter sina föräldrar, men föräldrarna kunde ärva barnet.

Sunderkull är ett annat gammalt uttryck, som avser halvsyskon. Helsyskon kallas **samkull**. I våra dagar talas i stället om **särkullbarn**, det vill säga en avlidnes barn i ett annat förhållande än det i dödsfallet aktuella. Dessa barn har rätt att få ut sin arvslott omedelbart och behöver inte avvakta andre makens död.

Fastighetsrätt

Innehav av *jord* är en sak som alltid varit ingående reglerad. Framförallt har det funnits bestämmelser om överlåtelse av jord. Eftersom skatterna till största delen vilade på **jordägarna** var det viktigt också för staten att veta vem som var jordägare.

Släktforskaren bör vara tacksam för detta, för i samband med fastig hetsöverlåtelser kan hela släkttavlor finnas antecknade i domböckerna. Det gällde att bevisa sin bördsrätt till jorden.

Arvejord fick inte säljas till utomstående hur som helst, utan skulle först "**uppbjudas**" i rätten vid tre tillfällen, så att släkten fick tid att utnyttja sin "**förköpsrätt**". Denna rätt kvarstod till **1863**. Arvejord fick inte heller testamenteras bort hur om helst.

Sedan fastigheten i laga ordning uppbjudits och ingen klandrat köpet, skulle **fastebrev** utfärdas och inskrivas i **domboken**. Delar av detta förfarande kvarstår än i form av utfärdande av **lagfartsbevis** och inskrivning i **fastighetsregistret** - numera till stor del datalagt.

Jord kunde utom att ärvas och köpas även förvärvas genom byte, gåva eller panträtt. **Allmän fastighetsregistrering** genom så kallade jordeböcker infördes **1540** av **Gustav I <Vasa>** - givetvis! - han var ju den första stora byråkraten. Dessförinnan fanns endast viss registrering, bland annat i städernas **tänkeböcker**, varjämte kyrkor och kloster förde privata böcker över sitt jordinnehav.

En bonde kunde vara **skattebonde** på egen jord, **frälsebonde** under en **adlig jordägare** eller **kronbonde** på statens jord. Skillnaden bestod mest i vart bonden betalade skatt - till staten eller till en adelsman - och förstås i olika besittningsrätt. En skattebonde satt säker på sin gård. I övrigt hade alla sorts bönder rätt att delta i **bystämman** och **sockenstämma**.

Med **landbo** avses en **arrendator**. Dennes ställning var ganska osäker, även om han hade ett giltigt legoavtal. **Köp** bröt nämligen lega och om gården bytte ägare kunde landbon få lämna den. Arrendatorers ställning stärktes genom lagar **1907**.

Byarna på landet var sedan urminnes tider **solskiftade** i små tegar, som med åren blev ännu mindre genom arvskiften. **Storskifte** infördes **1749**, varvid bönderna kunde få sina tegar sammanlagda till större skiften. En **bydelägare** kunde ensam framtvunga skifte. Tvister handlades av **häradsrätterna**. I början av **1800-talet** kom det så kallade **enskiftet**, om gav till resultat att var gård fick en sammanhängande areal, det vill säga gott ekonomiskt resultat, men också att byarna sprängdes, det vill säga dåligt socialt resultat. **1827** kom så stadgan om **laga skifte**, som ersatte tidigare stadgor.

Lantmäteriväsendet infördes **1628**. I samband med skiftena skulle byar och socknar givetvis **kartläggas** och här finns mycket värdefullt kartmaterial bevarat, till glädje för släktforskarna.

De flesta bestämmelser om jord och vad därtill hörde fanns i **jordabalken**, men några också i **byggnadsbalken**. Till exempel de om så kallad **regalrätt**. Oavsett vem som ägde jorden hade **kronan** rätt till vissa träd, jakt och vatten. Mest känt är väl att eken var fridlyst. Ingen bonde - aldrig så självägande - fick fälla en ek, vid dryga böter. Man kunde få tillstånd att fälla en förfallen ek, men man måste då plantera två nya. Detta upphävdes helt, först **1875**. Det hade inte med **naturvård** att göra, utan med krassa ekonomiska fakta - eken behövdes till skeppsbygge, framförallt till krigsfartyg.

Bestämmelserna om **jaktregal** innebar bland annat att vissa djur endast fick jagas av **kung** och **adel**, till exempel älg, rådjur och hare. **1789** fick bönder samma rätt som adeln till jakt på sina egna marker.

Skadedjur skulle jagas och åtskilliga bestämmelser om **vargskall** och liknande fanns. Lagen räknade upp vad som var skadedjur och rovfåglar. Här finns förstås till exempel varg, björn och hök, men även säl, bäver och uv.

Liksom nu, fick man inte bygga sitt hus hur som helst. Det skulle till exempel vara minst en och en halv aln (90 cm) till grannes tomt. "**Brandfarliga**" hus, till exempel bastu och smedja, skulle läggas avsides. Man var skyldig att hålla sin gård i gott stånd. **1874** kom en **byggnadsstadga** för städerna. Denna ändrades och utvidgades flera gånger och nu gäller bestämmelser från **1972**.

Andra bestämmelser var "hur svin må i ollonskog släppas", om hur man gör med **bisvärmar** eller då **husdjursjukdomar** uppkommer, och om **vålded**. Humlegård måste var bonde hålla - ett helt hemman minst 200 stänger. Vidare bestämmelser om byggande av **vägar** och **broar**, samt om "**allmänna hus**". Härmed avsågs i första hand **kyrka** och **prästgård**, men också **tingshus** till exempel. Även bestämmelser om **gästgivargårdar** fanns i 1734 års byggnadsbalk. Det fick inte vara mer än två mil mellan gästgivargårdarna/skjutsgårdarna. Gästgivaren skulle ta skäligen betalning för husrum. För "husmans kost och dricka" bestämdes priset av **länsstyrelsen**, som också hade skyldighet att kontrollera att inte högre priser uttogs.

Handelsrätt

Handeln har i forna tider varit strängt **reglerad**. Handel fick inte bedrivas hur som helst, utan bara i städerna. Även mellan städerna fanns det skillnader. **Stapelstäder** fick handla även med **utlandet**, medan **uppstäder** bara handlade med **inlandet**. Mellan **1636** och **1765** gällde det så kallade **bottniska handelstvånget**, vilket innebar att de norra och de finska städerna måste låta all handel gå över Stockholm respektive Åbo. Dessa städer tjänade förstås grova pengar på detta. **Landsköp** var således förbjudet. Undantaget utgjorde **marknaderna**, som hölls på vissa i förväg bestämda tider och endast på vissa större orter. Tiderna infördes i **almanackan**. I städerna utsågs en särskild tjänsteman - **utridaren** - för att kontrollera att ingen olaga handel på/med landsbygden förekom. Städerna hade rätt att ta upp **tull** vid stadsgränsen. Tänk på alla "tullnamn" som finns i städerna - till exempel i Stockholm - de har alltså en reell bakgrund. Oftast var staden omgärdad av ett "tullstaket", med grindar och tullstuga vid infarten. Man behövde för övrigt **pass** även vid **inrikes resa**, ända fram till **1860**. För att bedriva handel måste man vara **borgare**, det vill säga ha vunnit **burskap** i staden. Det fanns detaljerade bestämmelser om hur man fick burskap och hur man sade upp det.

Skråordningarna ingick inte i själva lagen, utan utfärdades tid efter annan, till exempel **1669** och **1720**. Detaljerade skråordningar beslöt oftast lokalt. **Hantverkare** skulle tillhöra sitt skrå, annars fick de inte utöva sin verksamhet. Gjorde de det ändå - vilket kallades **bönhaseri** - blev de bötfällda och förbjudna att fortsätta. Vissa nödvändiga hantverkare fick arbeta på landsbygden utanför skrå, till exempel skraddare och skomakare, men de skulle väljas på sockenstämma och sedan få fullmakt från **landshövdingen**. Dessa hantverkare kallades ofta gärningsmän. Skråtvånget upphävdes **1846** och fullständig **näringsfrihet** infördes **1864**. **Prisregleringar** är inget nytt. Från och med **1620-talet** och in i vår tid har årligen fastställts så kallade **markegångstaxor**. Dessa innehöll centralt beslutade och detaljerade uppgifter om värdet på olika varor och tjänster. Taxorna fastställdes länsvis och återfinns i **mantalslängdernas verifikationsband**. Variationer mellan länen fanns alltså.

En arbetsrättslig bestämmelse fanns förr i **handelsbalken**, den om rätten tid att städja legohjon, vid Mickelsmäss i slutet av september.

Arbetskyddsbestämmelser infördes först **1889**. Tidigare var arbetaren helt utlämnad åt sin arbetsgivare. En god arbetsgivare kunde ge sina anställda olika förmåner - men det hörde nog till undantagen. Husbondes

rätt att utdela **husaga** till vuxna kvarstod till **1858**. De så kallade tjänstehjons- och **legostadgarna** innehöll detaljerade föreskrifter om förhållandet husbonde-tjänstehjon, dock mest om att hjonet skulle vara lydigt och göra som husbonden sa. Den första stadgan kom **1664** och den sista **1833**. Här reglerades även arbetsplikten, det vill säga det som benämndes "**laga försvar**". Varje **arbetsför** som inte försörjde sig på annat sätt var skyldig ta tjänst, annars räknades han som **lösdrivare** och kunde tas till **tvångsarbete** eller **krigtjänst**. Detta avskaffades **1885**.

Vissa bestämmelser mot **barnarbete** fanns - så anger till exempel **1720 års skråordning** att lärlingspojke borde vara 14 år. **1881** införs viss skyddslagstiftning mot barnarbete.

Skråna kan kanske ses som en sorts **fackföreningar**. De första fackföreningarna i modern mening bildades på **1870-talet**. Stora motsättningar mellan arbetsgivare och arbetstagare fanns och arbetsgivarna försökte tidvis förbjuda fackföreningarna. **1928** kom så lagen om **kollektivavtal** och om **arbetsdomstol**.

Till handelsrätten hör också så kallad **associationsrätt**, det vill säga bestämmelser om bildande av **aktiebolag** och liknande. **1848** kom en särskild **aktiebolagslag**, som ändrats **1895, 1910, 1944** och **1975**. Särskild **konkurslag** fanns redan **1767**, den nu gällande är från **1979**.

Konsumenträtt är givetvis en modern uppfinning, men ansatser fanns redan i **1734 års lag**. Felaktiga varor skulle återlämnas och köparen få pengar åter. Att förfalska gods räknades som stöld. Postväsendet organiserades genom **1636 års postordning**. Vissa av de bönder som bodde utmed de stora vägarna fick i uppgift att vara postbönder och skulle befordra posten till nästa **postbonde**, cirka två tre mil bort. I gengäld fick de viss skattelindring.

Försäkringsväsendet kan låta modernt, men vissa bestämmelser är urgamla. **Skrån** och **gillen** hade **begravningskassor** - "dödlåda". Det har också funnits såväl **socken-** som **stadsbrandkassor**. Mer organiserat **bankväsende** startade med grundandet av **Riksbanken** år **1668**.

Socialrätt

Kyrkan stod förr för det mesta. Sockenstämman, där kyrkoherden var självskriven ordförande, behandlade även **socialvården**. Denna uppgift gick förr mest ut på att betala ut så lite bidrag som möjligt. **Slakten** förväntades ta hand om gamla, sjuka och ofärdiga. Om släkt inte fanns, fick varje gård ta sitt ansvar i tur och ordning.

1763 fastslogs att var socken skulle föda sina fattiga. Utsocknes fattiga förbjöds inflytta och envar skulle tigga i sin socken. **1847** och **1853** reglerades **fattigvården** ytterligare genom förordningar. Dessa var ganska liberala men förordningen **1871** var stramare och tillät bara "nödtorftig försörjning". **1918** kom så en **fattigvårdslag**, där hjälpen blev något av en rättighet och de behövandes rätt förstärktes ytterligare i **1956** års **socialhjälpslag** och **1980** års **socialtjänstlag**.

Redan **1642** stadgades att **fattigstugor** borde byggas, men sådana stugor började byggas mer allmänt först på **1700-talet**. **De stora fattighusen** kom mot slutet av **1800-talet**. Dessa hus, eller snarare gårdar var i princip självförsörjande och de intagna - **hjonen** - förväntades delta i allt arbete så mycket som de bara orkade. Personal behövdes då inte i någon större omfattning. Så kallad **utackordering** av fattiga - framförallt barn - till lägstbjudande, det vill säga den som ville ha lägst fosterlön, förekom ända fram till **1918**. Lagar om **omhändertagande** av barn för **tvångsfostran** infördes **1902** och då kom också de första bestämmelserna om **fosterbarn**. Ursprungligen avsågs med socialvård i huvudsak fattigvård. **Föräldralösa barn** intogs på fattighuset **alkoholister** bestraffades, liksom **försvarslösa**, det vill säga **arbetslösa**. Under 1900-talet kom först speciallagar om **fosterbarn**, en **barnavårdslag** en **nykterhetslag** och så vidare, men sedan **1982** gäller åter en enda lag för all socialvård. **Fylleri**, som hade varit straffbart sedan **1730-talet**, är avkriminaliserat sedan **1976** - nu bestraffas endast **rattfylleri**. **Arbetslöshetshjälp** likställdes tidigast med fattigvård och först i vårt århundrade har särskilda åtgärder för arbetslösa vidtagits - i första hand genom att försöka skaffa arbete. **Offentlig arbetsförmedling** har funnits sedan början av **1900-talet**. Tidigare var det i princip brottsligt att vara arbetslös - **försvarslös** - och en försvarslös kunde uttas till tvångsarbete eller krigstjänst.

Processrätt

Genom **Magnus Erikssons landslag** infördes **häradsting** i hela landet på landsbygden. I städerna skulle enligt stadslagen finnas **rådhusrätt**. Vid båda dessa skulle **protokoll** föras, som i städerna kallades **tänkeböcker**. Högsta instans var **kungen**.

1614 inrättades **Svea hovrätt**, som då blev en instans mellan tinget och kungen. Ytterligare hovrätter inrättades efter hand: för **Götaland 1634**, för **Skåne** och **Blekinge 1820**, för **övre Norrland 1935** samt för **västra Sverige** och **nedre Norrland 1948**. Den finska riksdelen fick **1623** hovrätt i **Åbo** och **1775** i **Vasa**. Hovrätterna skulle förutom sin juridiska verksamhet med mål och ärenden också utöva kontroll över underrätterna. Dessa ålades därför att sända in renskrivna ("**reoverade**") domböcker till hovrätterna. De som saknas i häradsrätternas arkiv kan alltså finnas i hovrättens arkiv.

En **högsta domstol**, som dömde i konungens namn och vars ledamöter utsågs av kunglig majestät, inrättades **1789**. Sedan **1971** kallas alla de lägsta domstolarna, oavsett i staden eller på landet, för **tingsrätter**. Många bytte då namn eller slogs ihop, varför släktforskaren kan ha stora svårigheter att hitta rätt instans, till exempel vid sökning efter bouppteckningar. Numera finns också många specialdomstolar, till exempel **förvaltningsdomstolarna**, länsrätt, kammarrätt och regeringsrätt. Dessa prövar bland annat skatteärenden och sociala ärenden. Särskild **arbetsdomstol** finns för att pröva tvister mellan arbetstagare och arbetsgivare. **1734 års lag** reglerade domstolsväsendet noga. **Ting** skulle hållas tre gånger årligen - vinter-, sommar- och höstting. Rådhusrätten skulle sammanträda alla veckor på måndag, onsdag och lördag.

På medeltiden kunde kvinnorna inte själva framträda för rätten ens i egna ärenden, utan måste företrädas av maken eller släkting. **1697** fick kvinnor rätt att vara vittne. Något tidigare fick de rätt att tala i egen sak.

En **kärande** som inte kom till tinget och fullföljde sin **stämningansökan** eller en **svarande** som inte inställde sig, dömdes till böter för **stämningförsittande**. Hade man **laga förfall**, till exempel anhörigs död, eller att man "var uppbudad i Rikets tjänst", uppsköts målet givetvis.

Ombud har man alltid kunnat ha vid tinget. I princip borde biträdet vara lagkunnigt, men detta var inte alltid fallet. **1887** bildades **Sveriges advokatsamfund**.

Möjligheter till **rättshjälp** infördes **1918**, då också så kallade **rättshjälpsanstalter** inrättades. Ny rättshjälpslag började gälla **1973** och rättshjälpsanstalterna ombildades då till **allmänna advokatbyråer**.

De **nämndemän** som ingick i **häradsrätterna** valdes ursprungligen av häradsrätten, det vill säga nämnden kompletterade sig själv. **1823** fick bönderna rätt att välja nämndemän på sockenstämman.

Straffrätt

Det som nu heter **brottsbalk** hette förr **missgärningsbalk**. I **1734 års lag** är denna balk den största med **61 kapitel**. Därtill kommer en liten straffbalk med **5 kapitel**.

Alla **brott** straffades tidigare. Något sådant som **villkorlig dom** var inte påtänkt - det infördes först **1906**.

Straffen skulle som bekant vara "androm till varnagel" - det vill säga avskräckande. Vad vi nu kallar **förmildrande omständigheter** togs förr ingen hänsyn till. **Stöld** var stöld även om man stal av hunger, och för **fjärde resan** (gången) - stöld kunde man hängas. Stöld av mindre belopp, -det vill säga snatteri, bedömdes något mildare. Det gjordes också skillnad på **mord** och **dråp** av **våda** eller **olycka**.

Mycket som idag betecknas som föga eller inte brottsligt, var förr straffbart - till exempel **sabbatsbrott**. Det var förbjudet att ha bodar öppna på helg- och söndagar. "**Avfall från den rena evangeliska läran**" bestraffades med **landsförvisning**. Stöld i kyrkan straffades dubbelt mot vanlig stöld.

Många mål i äldre domböcker rör **familjeförhållanden** - eller rättare förhållanden utanför familjen. Enligt såväl kyrklig som världslig lag skulle **sexuella förbindelser** ske endast inom äktenskapet och avvikelser bestraffades.

Förbindelse mellan två ogifta kallades **lägersmål**, medan förbindelse mellan en gift och en ogift kallades **hor**.

Var båda gifta med andra var det **dubbelt hor**, som bestraffades särskilt strängt - tidvis med döden. **Incest** och **våldtäkt** var också belagt med dödsstraff.

Tidslag och andra dylika avvikelser straffades strängt. Kuriöst nog skulle även **det inblandade djuret**, dödas och brännas. **Själv mord** var brottsligt och en **självspilling** fick inte ens begravas som hederligt folk.

Alla **olycksfall** med dödlig utgång skulle i princip undersökas för att man skulle se om det var självmord eller inte. Extra ting kunde då behöva hållas.

Nu är det förbjudet att **aga barn** - förr **påbjöds** att barn skulle agas för förseelser, till exempel om de svor på helgdagen. Men man fick inte äga barn till döds, men om man gjorde det blev det dock bara bötesstraff. Föräldrar hade alltså **plikt att äga** sina barn, men det barn (eller svärbarn) som slog sina (svär)föräldrar, kunde i svåra fall dömas till döden.

Husaga var visserligen tillåten, men misshandel fick trots allt inte förekomma. Att slå sin hustru blå eller lytt straffades med dubbla böter.

Det som mest brukar uppröra nutida domboksläsare är **barnamorden**, som ofelbart ledde till dödsstraff för den förtvivlade modern. **Gustaf III:s** så kallade **barnamordsplakat 1778**, som tillät ensam moder att vara anonym, lämnade många barn helt utan föräldrar. Avsikten med plakatet var att förhindra barnamord. Sådana förekom dock även efter plakatets tillkomst. Det gällde ända till **1915**. **Abort** var också straffbart. Vissa möjligheter till **legal abort** kom **1938** och helt **fri abort 1975**.

Alla släktforskare har väl någon gång stött på problemet med späda barn som **legats ihjäl** av sina föräldrar. Efter undersökning utdömdes i allmänhet **kyrkoklikt**, det vill säga **skamstraff**. Saken undersöktes alltid och kom det fram att det skett med vilja, så blev det givetvis strängare straff.

Om det inte gick så långt som till mord, utan bara blev skador, fanns en hel **skadeståndskatalog** 1734. För **avhuggen tumme** bötdades 30 daler och för **övriga fingrar 15**. **Utslaget öga** kostade 50 daler och **brutet ben 20** och så vidare.

En domboksläsande släktforskare upptäcker snart att man förr **drog varandra inför rätta** för alla möjliga småsaker, till exempel för blåmärken och "otidigt tal". Detta hade förstas stöd i lagen - att sprida ut rykten av argt uppsåt kunde i grova fall straffas med fängelse. För okvädningsord utdömdes böter, liksom för blåmärken. En högst egendomlig sak var vad som kallades **dulgadråp** (dolt dråp). Om det inte gick att få fram en mördare "inom natt och år", så skulle hela häradet böta för dråpet, varvid staten tog hälften av böterna och målsäganden andra hälften.

Mutor förbjöds i 1734 års lag. Ämbetsmän fick inte ta emot vare sig kostnad, utgift eller arbete vid 200 dalers vite.

Ursprungligen fanns endast straffformerna **böter** och **dödsstraff** samt i vissa fall **skamstraff**. Man kunde också förklaras **fredlös** eller **landsförvisas**. **Fängelsestraff** infördes på **1600-talet**. Kyrkan kunde utdöma **bannlysning** eller **botgöring**, till exempel en lång **pilgrimsresa**. Även efter reformationen kunde sociala personer "**bannlysas**", det vill säga avstängas från nattvardsgången.

Gustaf III, som var en upplyst monark, försökte ta bort dödsstraffet för åtskilliga brott, men han lyckades bara i få fall, till exempel vid hor, våldtäkt och fjärde resan stöld. Att dödsstraffet för till exempel tidslag kvarstod, berodde på kyrkans inflytande - brott mot Guds lag kunde bara sonas med döden.

Först genom **1864 års strafflag** minskade dödsstraffet radikalt. Helt avskaffades det **1921**, men någon avrättning hade då inte skett sedan **1910**.

Genom 1864 års strafflag infördes viss **strafflindring** med hänsyn till gärningsmannens tillstånd, i första hand för barn under 15 år och "**otillräkneliga**". Dessa skulle inte straffas. **1902** kom lagstiftning om **ungdomsfängelse** för ungdomar över **18 år** samt att underåriga skulle lämnas till sociala myndigheter för skyddsuppfostran. 1734 års lag innehöll endast att om den som var "**avvita**", det vill säga **mentalt rubbad**, begick dråp, skulle hans vårdare böta.

Straff avtjänades inte i första hand på fängelse, utan mer i form av **straffarbete på fästning**. Brottslingarna kunde också dömas till arbete i **Sala och Falu gruvor**.

Böter som inte kunde betalas förvandlades till **spöstraff** eller fängelse på **vatten och bröd**. Lagen uttrycker det så att brottslingen får "**plikta med kroppen**".

De stora **fängelsesalarna** där alla slags brottslingar blandades, ersattes på **1800-talet** med **cellfängelse**.

Livsdömd kvinna, som var gravid, fick inte avrättas förrän sex veckor efter barnets födelse. Man frågar sig vad som sedan hände med det arma barnet. Tanken bakom var att barnet skulle födas så att det kunde döpas, eftersom det ansågs helt otänkbart att låta någon dö odöpt.

Gällande brottsbalk trädde i kraft **1965**. Straffformerna är nu fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och dagsböter. Man kan också dömas till vård enligt socialtjänstlagen eller till psykiatrisk vård.

Utsökningsrätt

Utsökningsbalken i 1734 års lag är kort. Införsel fanns inte, utan allt handlar om utmätning. **Konungens befallningshavande** - det vill säga **länsstyrelsen** - var beslutande myndighet.

Hur **utmätning** skulle ske var noga reglerat. De av gäldenärens **lösören** som han behövde för sitt arbete skulle utmätas sist. Om bostad utmättes fick man bo kvar i tre månader på landet och i staden till nästa fardag. Innan utmätning begärdes skulle man förstas försöka få in skulden godvilligt. För att få en **exekutionsurkund** måste man gå till tingsrätten i första hand och där förevisa **skuldsedel** eller liknande. Först därefter kunde man gå till länsstyrelsen.

Utmätningsbevis kunde överklagas i hovrätten. Hade **gäldenären** inga tillgångar blev det **bysättning**. En hustru fick inte bysättas för mannens skulder - men en änka som skuldsatt sig själv, kunde bysättas. Man fick inte missfärdiga konungens befallningshavande i deras ämbete - men å andra sidan kunde **KB** dömas om de hade gjort något orätt i samband med utmätningen.

Möjligheter till införsel infördes **1917**. Den nuvarande utsökningsbalken är från **1982**.

Diverse

Allt som reglerar och har reglerat vår tillvaro stod/står inte i lagens balkar, utan det finns också **särskilda förordningar** om sådant som inte passar i balksystemet. Detta system är från **1734** och sedan dess har det hänt mycket. Alla sociala och socialförsäkringsförmåner finns i **särskilda lagar**, alla **skattelagar** likaså, lagar om **kommunalförvaltning** och **länsstyrelseinstruktioner** och så vidare.

Även förr fanns det särskilda förordningar. Så kallade

överflödsförordningar förekom av och till, enligt vilka man till exempel inte fick vara för **fint klädd**. Man kan i domböckerna hitta mål där någon stackars piga anklagas för att ha haft för bred spets på sin mössa. Fester fick inte hållas mer än ett par dagar och det fick inte vara för **många rätter** på till exempel en bröllopsmiddag. Och alla har väl hört talas om **kaffeförbudet** i slutet av **1700-talet**. Förbud att röka på allmänna platser har också funnits.

Byordningar reglerade det mesta av en bys verksamhet. Kring 1 maj skulle ålderman väljas för kommande år. Bystämman bestämde hur och när sådd och skörd skulle ske, om utdikningar med mera. Innan skiftena genomförts måste ju all verksamhet ske samtidigt i alla gårdar. "**Mönsterbyordningar**" utfärdades **1742**, som sedan gällde överallt - med lokala tillägg.

Sverige har som bekant varit nästan världsbest i folkbildning. Den svenska läskunnigheten har varit synnerligen hög i århundraden. Skrivkunnigheten var det dock sämre med. Föräldrar/husbönder var skyldiga att se till att barn/tjänstefolk lärde sig läsa. Den första bestämmelsen om detta fanns i kyrkolagen **1571** och återkom i kyrkolagen **1686**. Prästerna ålades där att med flit driva på att alla skulle lära sig läsa. **1842** kom så **folkskolestadgan**, som gjorde undervisningen obligatorisk. I början fungerade detta inte överallt. **Skolhus** fattas, barnen behövdes i arbetet hemma, de allra fattigaste hade inte skolkläder och så vidare. Skolålderna var i princip upp till 1 år, men endast få gick så länge. **Den sexåriga folkskolan** ersattes **1936** av sjuårig och senare åttaårig. **1962** infördes **den nioåriga grundskolan**.

På den katolska tiden var **den högre undervisningen** jämförelsevis bra, alla kloster och domkapitel hade sina skolor - i första hand för prästutbildning. Detta försvann med reformationen.

Genom **skolornningar** i början av **1600-talet** infördes tre slags skolor: **småbarnsskolor** i socknarna, **trivialskolor** och **gymnasier**. Av de senare inrättades många under **1600-talet**, de flesta i **stiftsstäderna**, senare även i andra större städer. Ovanpå detta kom så **universiteten**.

Uppsala universitet hade startat **1477**, men blev försummat efter reformationen och återupprättades först **1593**. **Lunds universitet** grundades **1668**. Den finska rikshalvan fick **universitet i Åbo 1640**.

Namnskicket i äldre tider är dels mycket enkelt, dels högst förvirrande. Enkelt därför att de allra flesta använde patronymikon - typ Persdotter, Olofsson. Förvirrande för att det inte fanns några lagbestämmelser, utan man kunde ta vilket namn man ville - **adliga** var dock skyddade genom riddarhusordningen **1626**. Det kunde hända att syskon tog olika namn eller att ett syskon hade kvar patronymikon och ett annat tog ett särskiljande namn.

Först **1901** kom en **släktnamnsförordning** som reglerade namnbyten. **Namnbestämmelser** fanns även i andra lagar, till exempel **kyrkobokföringsbestämmelserna** och i vissa **familjerättsliga lagar**. **1963** kom så en **namnlag**, i vilken alla bestämmelser om namn samlades. En ännu modernare namnlag kom **1983**. Denna lag ger stor valfrihet i namnfrågor.

I äldre tider behöll hustrun sitt flicknamn. Det stod visserligen i giftermålsbalken att "**hustru följer mannens stånd och villkor**", men om namnet stadgades inget. Så länge man hade patronymikon fanns det ju inte heller något namn att anta.

Soldatnamnen är ett kapitel för sig. Oftast fick soldaten namn efter roten - typ Stelin från Stene. Nästa soldat kunde få samma namn trots att han inte alls var släkt med företrädaren. Soldatbarnen behöll sällan namnet, utan återgick till patronymikon.

Yrkesnamn, typ **Olof skrivare** eller **Hans smed** är inte heller att anse som släktnamn och nedärvdes inte. Barnen hette Olofsson och Hansdotter.

Sedan mycket långt tillbaka har svenskarna noga bokförts. Var och en skulle **kyrkobokföras** och **mantalsskrivas**. I allmänhet sammanföll båda dessa saker, men personer som flyttade hade olika adresser i dessa register. Mantalsskrivningen har alltid gällt ett helt år oavsett ändringar under året. Skrivningen var bland annat viktig i sociallärenden, eftersom skrivningskommunen hade det ekonomiska ansvaret - även för hjälp som beslutades av vistelsekommunen. I vår tid har skrivningen betydelse för bland annat tillhörighet till försäkringskassa, skattefrågor och vallängd. Tidigare skulle **flyttningsbetyg** uppvisas vid flyttning, men detta

erfordras inte längre. Den så kallade **personakten**, som innehåller alla erforderliga uppgifter, skickas vid flyttning mellan **pastorsämbetena**.

Under 1991 flyttades folkbokföringen från pastorsämbetena till de lokala skattemyndigheterna. Personakt finns inte längre, utan allt finns på data.

Även om **arbetstiden** i äldsta tider var lång och hård, så fanns det Med **fem veckors semester** och **femdagersvecka**, arbetar man nu ungefär 220 å 230 dagar per år. På 1700-talet blev det ungefär 270 å 280. Alla helger firades till och med fjärde dagen, dessutom fanns det **apostladagar** och **maridagar**.

Att hålla ordning på helger var viktigt, för sabbatsbrott straffades strängt och i princip skulle man gå till kyrkan alla sön- och helgdagar. Före reformationen fanns också diverse helgondagar, varför arbetstiden avsevärt förlängdes genom reformationen, under **Gustav Eriksson <Vasa>**. Nästa arbetstidsförlängare var **Gustav III**, som **1772** tog bort bland annat storhelgernas tredje- och fjärdedagar samt apostladagarna. Därefter har det endast gjorts smärre ingrepp i helgraden. De första allmänna **semesterbestämmelserna** kom **1938**, då alla fick **två veckors semester**. Tidigare hade vissa grupper haft **semesterrätt** genom avtal med arbetsgivaren.

Förordningar om **mått och vikt** samt om **myntväsendet** har alltid funnits.

1734 års handelsbalk stadgade att mått och vikt skulle vara försett med kronans märke. Ett "**krönt mått**" höll således rätt mått. Att ändra sådant mått var belagt med bötesstraff.

Meter- och decimalsystemet infördes **1878**. Myntväsendet har genomgått stora variationer genom tiderna. På 1600-talet var **1 daler = 4 mark = 32 öre**. **1 daler silvermynt** motsvarade **3 daler kopparmynt**. Av och till utgavs **nödmynt**. **Inflation** är en gammal företeelse.

1777 ändrades räkningen till **1 riksdaler = 48 skillingar**. Man skilde på **riksdaler specie, banco** och **riksgälds**. Skillnaden mellan dem varierade. **1834** fastställdes **1 specie = 2 2/3 banco = 4 riksgälds**. **1855** blev huvudmyntet **riksdaler riksmünt** uppdelat i **100 ören**. **Specie-riksdalern** fanns dock fortfarande kvar och motsvarade 4 riksdaler riksmünt. Den nuvarande räkningen med **kronor och ören** infördes **1873**.

Källor:

Ingers, Göran: Svensk rättshistoria (1983)

Lagerqvist, Lars: Vad kostade det?

Den svenska historien (1966-1968, nytryck 1977-1979)

1686 års kyrkolag (faksimilupplaga 1936)

1734 års lag (faksimilupplaga 1934)